

Ликовни и писани документи пронађени у пећини „Испосници“ на Расу

БОРЂЕ МИТРОВИЋ

На ушћу Себечевске реке у Рашку, у пошумљеном кршевитом кањону, на лучном простору од око једног километра, смештено је уже подручје средњовековног комплекса старог Раса. Оно обухвата неколико посебних целина: Рас—Трговиште, насеље на ушћу река, Рас—Градину, утврђење на врху брда, Рас—Подграђе, испод утврђења, у чијем се склопу налази и Рас—Пећина, с једном великом и више мањих природних пећина-пештера у околини (сл. 1, 2).

Велика пећина са сачуваним делом цркве, која је била и живописана, остацима цистерне, субструкцијом зидова других објеката, трагом дрвене међуспратне конструкције и уклесаном стеном за постављање дрвених конструкција, на различитим нивоима, разних спратности, и гробовима, указује на могућност да је ту, непосредно испод утврђења, била смештена већа пећинска испосница¹ или манастир?

Мање, тескобне, тешко приступачне или данас готово неприступачне пећинице, разасуте на разним висинама по литици огромне стене изнад јужне обале Себечевске реке, у којој се налази и поменуто Велика пећина, својим присуством наговештавају могућност учешћа у историјским збивањима овог краја. Тешко је са сигурношћу рећи да ли су оне, и у којој мери, могле имати удела у историјским и културним догађајима средњовековног Раса. У неким од њих може се утврдити присуство човека и њиховој стамбеној употреби — по притесаним улазима, подовима, банцима, нишама, тесаним међупролазима или по прилагођавању природних отвора да би се добило нешто више простора и светла или њиховим затварањем да би се заштитило од временских непогода, а у неким се могу наћи и трагови подзиђивања.

На само тридесетак метара јужно и око двадесет метара испод Велике пећине, на источној страни громаде у нивоу терена, налази се и једна мала плитка пећиница-пештера. Она стоји између тврђаве и реке, с тежим прилазом Великој пећини, стрмим прилазом реци и падином према старом насељу Трговишту. Ова мала пећина, условно названа „Мала испосница“, о којој ће искључиво у даљем тексту бити говора, веома је занимљива по својој конструкцији и садржају.

Испосница с непосредном околном састоји се од степенастог и стрмог прилаза, заравњеног

платоа пред пећином, различите ширине од једног до два и по метра, вертикалне стене-литице, високе од једног до три метра, а дугачка око пет метара, и плитке конвексне пећине с јачом природном вену у стени. Ширина отвора у стени износи око четири и по метра, с највећом висином од два и четрдесет и различитим дубинама од једног до једног и по метра. На половини висине северног дела пећине налази се једна врло дубока ниша тј. природна рупа у стени, вена, чији је овалан отвор клесањем проширен у приближно квадратни облик димензије четрдесет пута четрдесет сантиметара, прилагођен потребама корисника. Клесањем живе стене изравњан је и под овог дела пећине (сл. 3, 4).

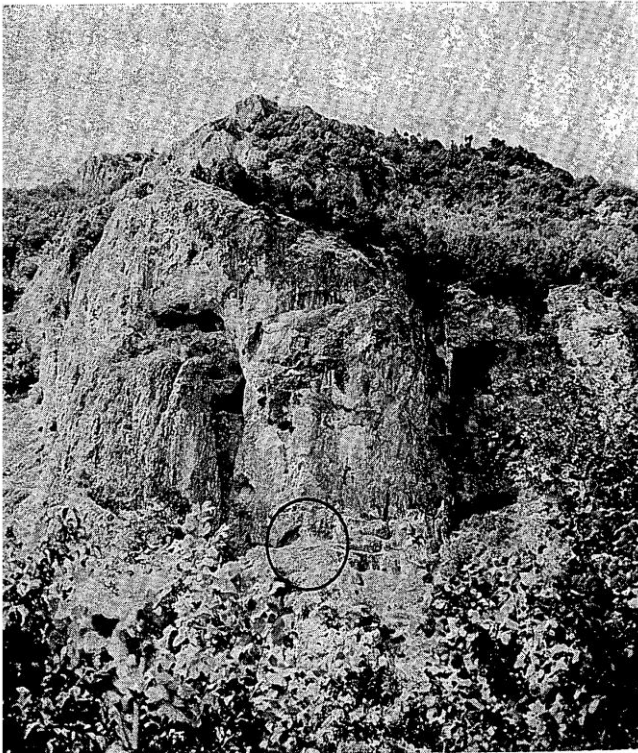
Простор испред пећине и литице је заравњен у дужини око десет метара и омеђен притесаном стеном у облику ниских бочних зидова. Овде се може наслутити да је читав простор испод отвора пећине и литице припадао испосници и коришћен као њен саставни део, што подразумева и његово затварање извесном дрвеном конструкцијом.

Осим техничких интервенција којима су прилагођавани постојећи природни простор, облик пећине и непосредна околина што се може утврдити и без археолошких ископавања, очигледно је присуство човека и по јаким траговима дима на своду и зидовима насталим од ватре која је горела у јужном делу пећине.

На први поглед ова мала пећина више личи на плитку нишу у подножју вертикалне стене, с малим, једва уочљивим заравњеним платоом на стрмој падини према реци, и не привлачи нарочито пажњу посматрача. Могло би се пре рећи да све друге околне пећинице више буде интересовање, било обликом или величином, било својом неприступачношћу.

Није се могло претпоставити да ова неупадљива, мала и плитка, истовремено и тајанствена испосница столећима чува у себи скромне поруке и интимна уверења својих смерних пи-

¹ Констатовано археолошким истраживањима Ђ. Бошковића предходних година. Археолошка истраживања Пећине-испоснице у Расу, Новопазарски зборник, бр. 1, 1977, 15. *BALCANO SLAVICA* br. 6, 1977, 69, *Apercu des resultats de recherches archeologiques a Ras, et des problemes qui S/y rapportent.*

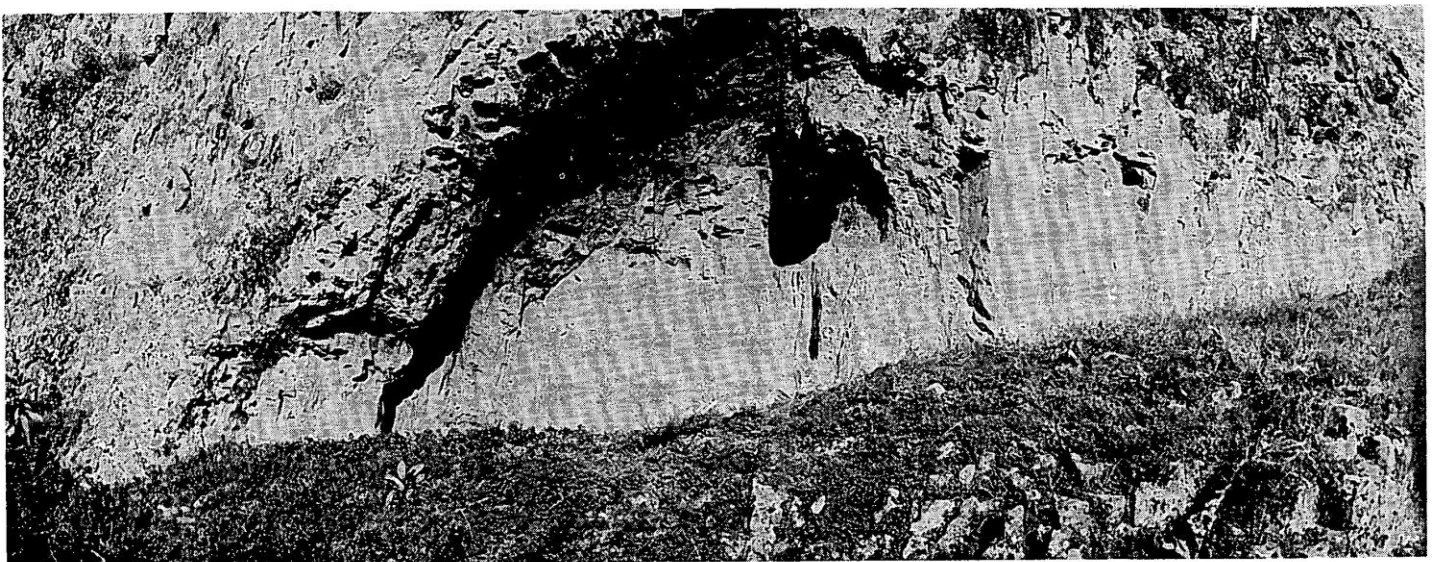

Сл. 1. Рас—Пећина, источни изглед с малом пећином „исповницом" (снимио Ђ. Митровић, 1980)

Fig. 1. Ras—Pečina, vue de l'est, avec la petite caverne dite «ispovnica» (ermítage) (Photo Dj. Mitrović, 1980)

смених и надарених житеља, који су на њеним тврдим стенама оштрим предметом уписивали „писмена" и урезивали симболе својих убеђења, поруке будућим генерацијама пуне жеља, с формулом „да се зна", „ко" је и година „када" је ту био. Остављали су поруке некада и једну преко друге: покољење које је наследило оне који су отишли, а за њих је њихов долазак нешто значајно, схему конструкције

Сл. 2. Рас—Пећина, источни изглед мале пећине „исповнице" (снимио Ђ. Митровић, 1980)

и детаље илуминације књига и друге симболе пуне мистичног уверења, вере и спокоја.

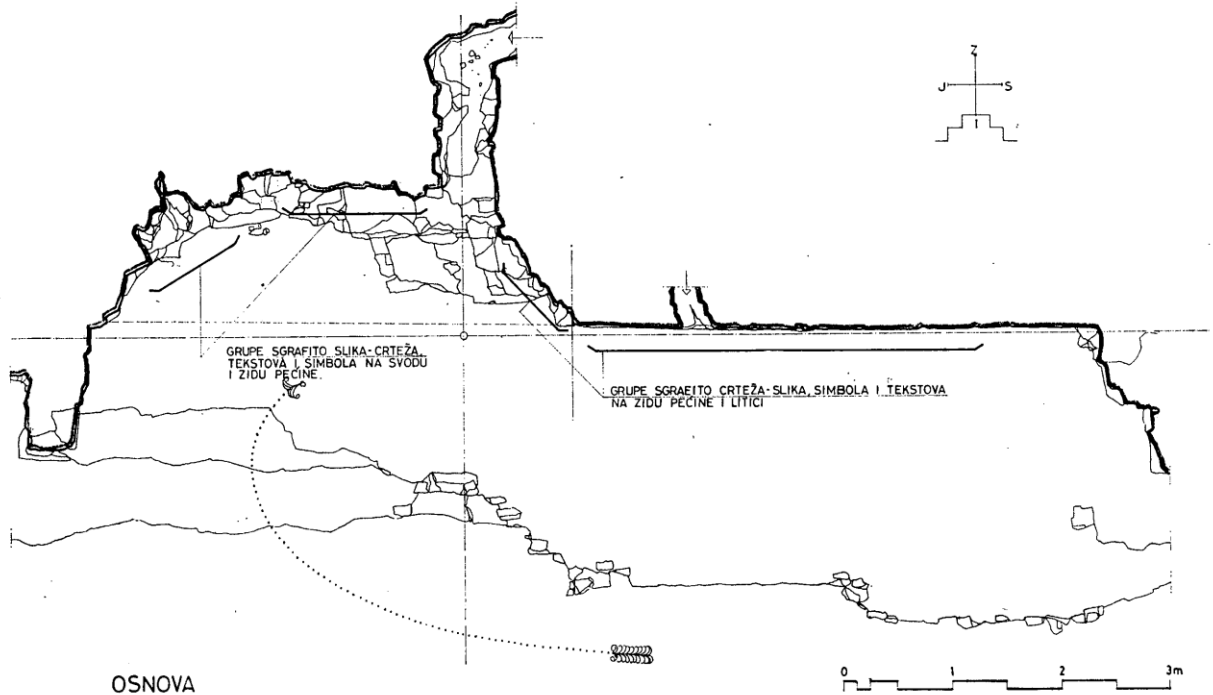
Угребани су у живој стени ликови, некад на први поглед невесто, с пуно ликовног израза и основним елементима карактера; представе заштитника и спаситеља, у очекивању крајњег спасења, изражених у ликовима Христа или Богородице и других светитеља (сл. 5—10).

Према нађеним документима са сигурношћу се може рећи да је ту живео, вероватно и радио, „он" врстан иконописац, да ли с краја XVI или почетка XVII века, тешко је рећи, заједно са својом сабраћом, који су припадали храму светог „М. Арханђела", вероватно цркве у суседној Великој пећини.

На чађавој стени или своду пећине, на комаду камене плоче, испуцале ломљене стене, која виси као сталактит, на грубој и неравној површини оцепљеног камена, стоји дивна минијатурна представа Богородице, величине једва шест сантиметара (сл. 5).

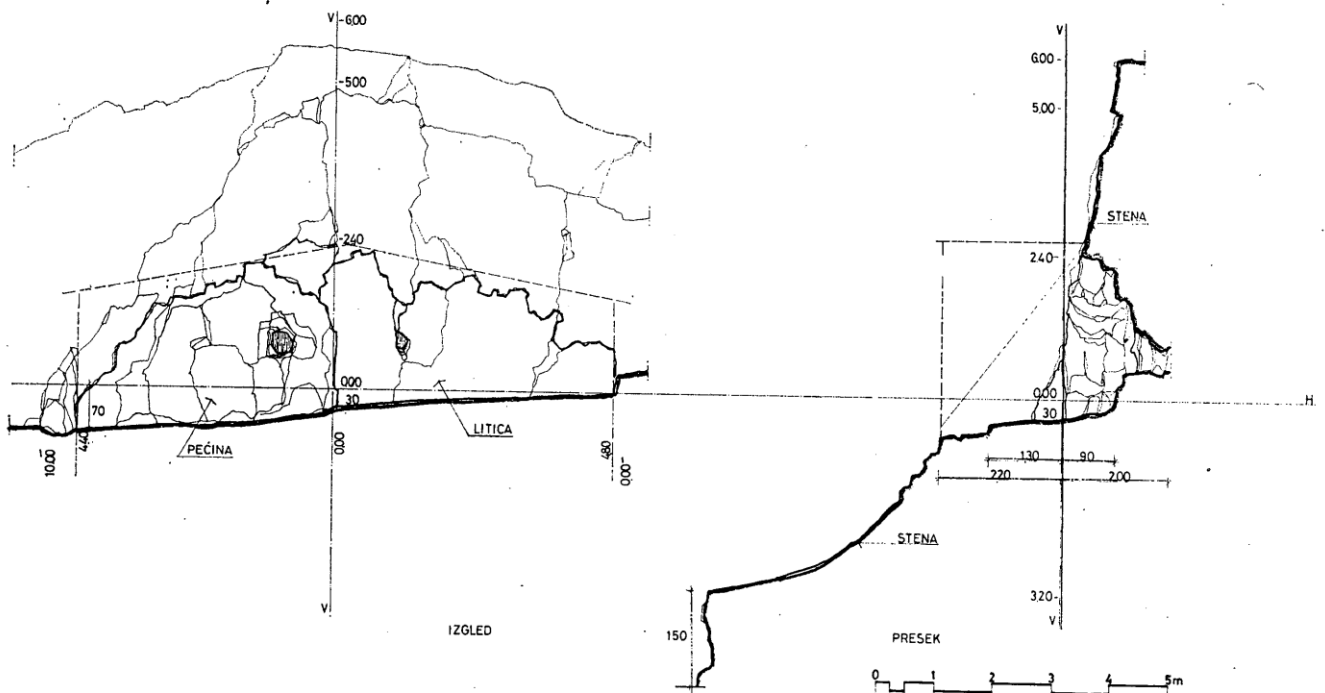
У чисто графичкој техници „сграфита" израђен је портрет Богородице заштитнице руком вештог мајстора сликара-монаха. Вичан и сигуран, са знатним искуством у раду, оштрим металним предметом на стени поцрнелој од чађи, изванредно лаким сензибилним и једноставним потезом, извео је врло уверљив и леп лик Богородице. Њена лепота плени и уверава посматрача да су ту у XVI и XVII веку радили и живели вешти мајстори зографи и писари. Они су били свакако и последњи, јер преко ове и других композиција и текстова нема чађи, што указује на то да је ватра угашена у пећини. То је вероватно и последња порука мајстора, а можда и једна од последњих слика насталих на Расу, пре напуштања ових крајева.

Fig. 2. Ras—Pečina, la petite caverne dite «ispovnica», vue de l'est (Photo Dj. Mitrović, 1980)

Сл. 3. Рас—Пећина „испосница“, основа

Fig. 3. Ras—Pećina, «Isposnica», plan

Сл. 4. Рас—Пећина „испосница“, изглед и пресек (цртежи Ђ. Митровић)

Fig. 4. Ras—Pećina, «Isposnica», élévation et coupe transversale (dessins de Dj. Mitrović)

Преко тридесет на стени забележених и сачуваних докумената, што свакако није и њихов коначан број, не убрајајући ту писане и ликовне представе из велике пећине, настајали су највероватније у дужем временском раздобљу из руку више аутора. То би се могло закључити по

врсти орнамента препрета, који би се могли датовати у време када су се употребљавали при писању и илустровању књига. Реч је о различитим стилизацијама и карактерима ликовних представа променљивог квалитета. Више типова крстова и сигнатура, доста фрагмената

текстова различитих облика и карактера слова и с формулом писаних датираних текстова потврђивали би овакав закључак (сл. 5—10).

Овде би се при анализи морали узети у обзир услови који су у извесној мери утицали на облик, карактер и квалитет дела: особине материјала на којем је бележено, тврдост и грубост подлоге, неадекватно, импровизовано, оруђе којим је представа извођена, приступ и положај места на којем је рађено, положај руке и осветљеност. Из свега тога произлази једноставна шематизованост с наглашеним карактером у основним цртама, што даје и посебну импресивност овим делима.

Могло би се констатовати да су ово први на лицу места пронађени ликовни и писани документи ове врсте на српском средњовековном Расу и да несумњиво имају значајну историјску вредност. Од немањег значаја је и сазнање, добијено преко ових ликовних представа, да је на Расу у средњем веку можда постојала сликарско-писарска радионица.

Пре темељних и детаљних истраживања и испитивања не би се могло рећи колико се времена уназад може реконструисати живљење у Малој испосници, или, боље рећи, када почиње живот у њој. У томе ће свакако више помоћи цртежи, текстови или њихови делови, симболи и инсигнације на литици стене уз пећину у доњој зони ближе тлу, и они слабо читљиви, избрисани временом, који су по свему судећи старији, као и предстојећа ископавања пред пећином.

Откривање Мале испоснице, са свим њеним до сада непознатим окамењеним писаним и ли-

ковним документима, наводе на размишљање о историографској вредности њених докумената, о месту, значају и њиховом квалитету у нашој средњовековној ликовној уметности, као и у којој нас мери могу приближити тумачењу других мање сигурних података?

Стога се намеће више питања која би могла имати посредне или непосредне међусобне везе: имамо ли довољно података да можемо констатовати да је у комплексу Раса-Пећине у средњем веку постојала сликарско-писарска радионица? Какав је квалитет и вредност ових ликовних дела, и указују ли и на могућност постојања сликарско-писарске делатности само у позном Средњем веку на Расу, до времена сеобе у току XVII века? Да ли је ту, и у којој пећини, могло бити написано Вуканово јеванђеље, како каже његов писар, старац Симеон, „у Пеки у граду Расу“?² Да ли је то град Рас? Да ли је црква у великој пећини посвећена светом арханђелу Михајлу,³ и да ли је то, у ствари, пећински манастир са испосницама у околини и сликарско-писарском радионицом? Да ли је баш ова Велика пећина место у којем је био заточен Стеван Немања? Како је изгледао (величина, облик и конструкција) приграђени објекат уз стену и пећину, и какав му је био прилаз?

Ова и многа друга питања која се могу поставити, и на њих добити или не добити повољан одговор, зависиће у многоме од даљих истраживања и налаза ако Мале пећине-испоснице, о којој ће свакако још бити речи.

²Ј. Врана, Вуканово еванђеље, Београд 1967; Ј. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, Београд 1902, 7.

³М. Пантић—Н. Бошковић, Рашке старине. Зборник за ЛУ — 8, Нови Сад 1972, 258.

Les documents plastiques et écrits découverts dans la caverne, dite «ermitage», dans le site de Ras

DJORDJE MITROVIĆ

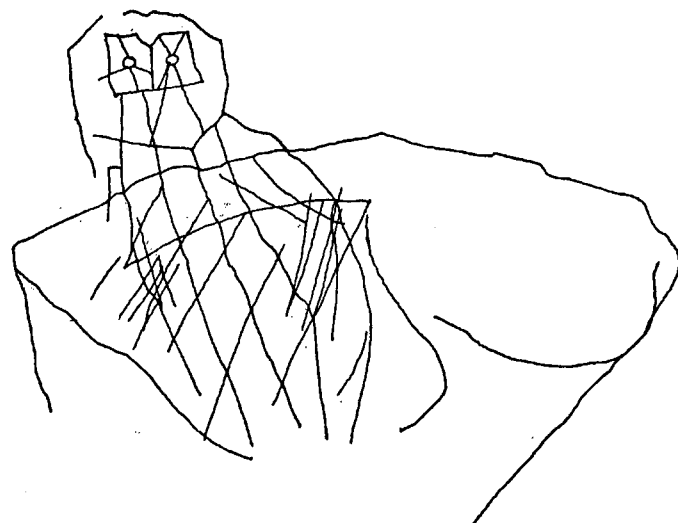
Dans le site du Ras médiéval, à proximité de Ras-Pećina, ont été trouvés, dans une petite caverne dite «ermitage», de nombreux documents écrits et plastiques, enregistrés dans la technique de sgraffite sur une paroi de la caverne peu profonde et sur un rocher à pic, situé à droite de celle-ci. Il s'agit de brèves inscriptions, de symboles, d'ornements et de représentations plastiques. S'échelonnant

probablement sur une période du Moyen âge assez longue, ils sont l'oeuvre de plusieurs mains. Les derniers textes datés furent enregistrés dans la seconde moitié du XVIIe siècle.

Les recherches ultérieures compléteront nos connaissances sur le Ras médiéval.

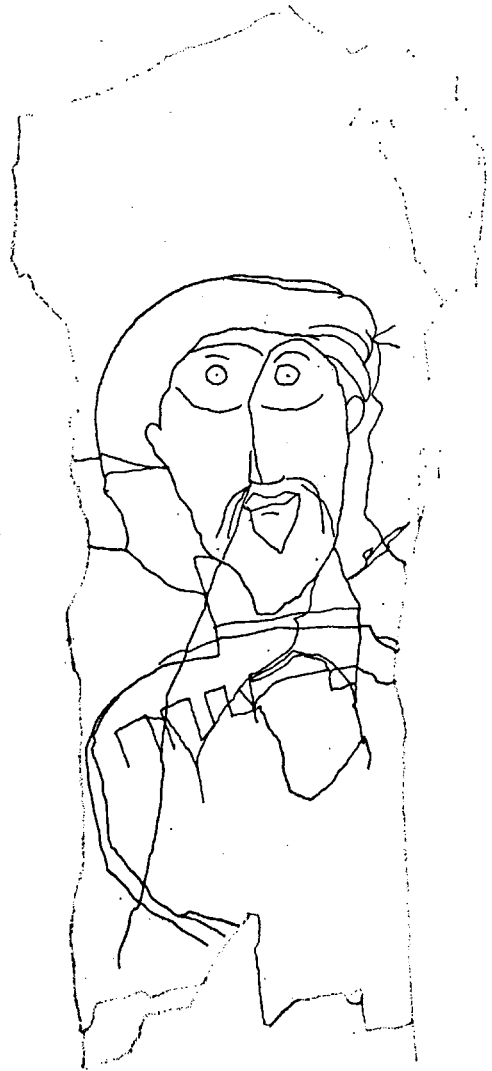
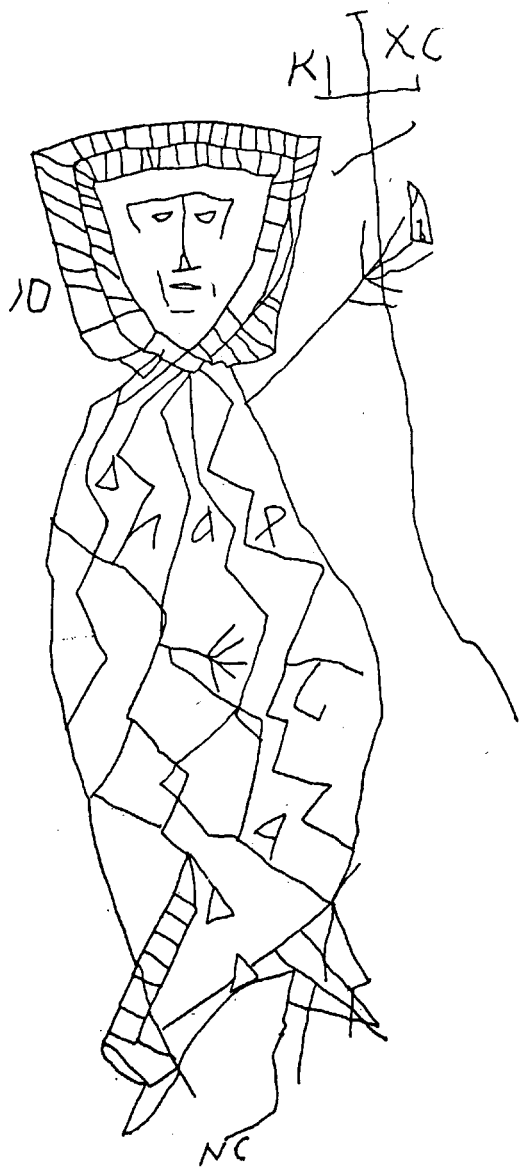

A

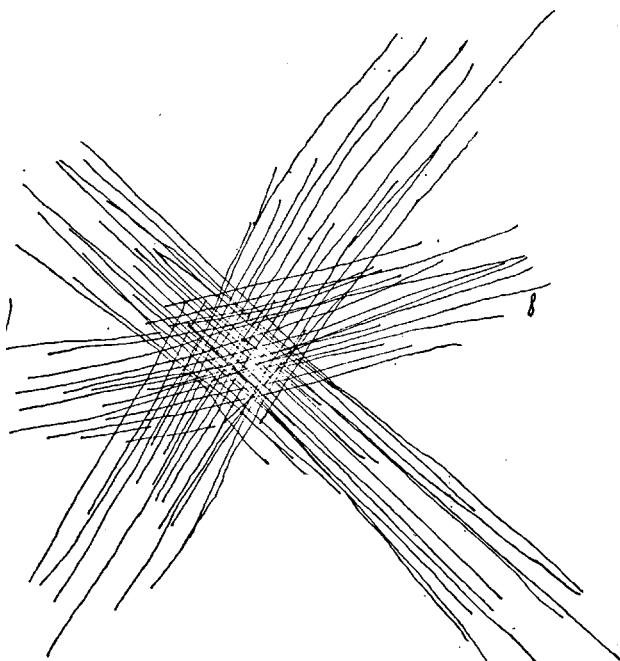

Сл. 5. — 10. Цртежи — сграфита на стени
Сл. А — Е. „Испоснице“ (цртежи Ђ. Митровића)

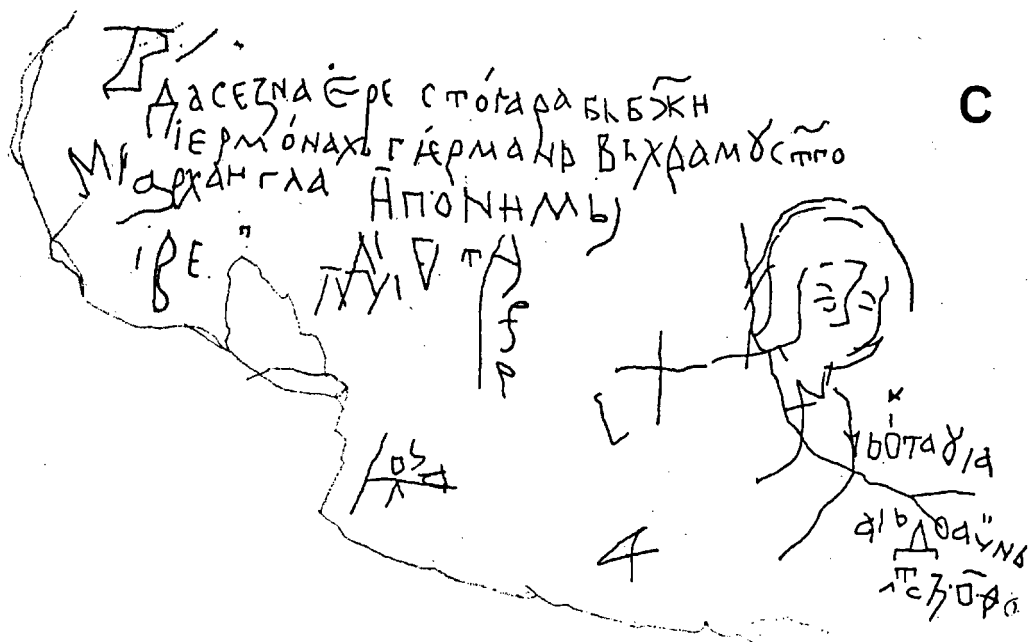
Fig. 5 à 10. Dessins, dans la technique de sgraffite, exécutés sur le rocher
Fig. A à E. «Ermitages» (Dessins de Dj. Mitrović)

B. B

15*

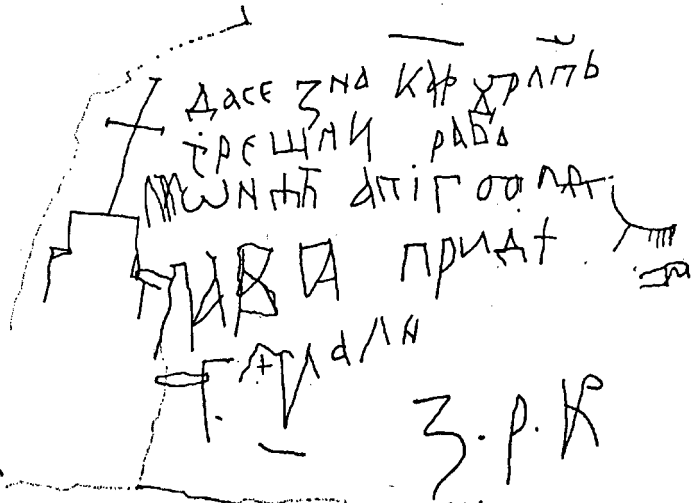

І М Ч С О Б Р А Н О Ш Ъ В
 О Н Е В Ч И С Е Н А А

У Н О В О Л У

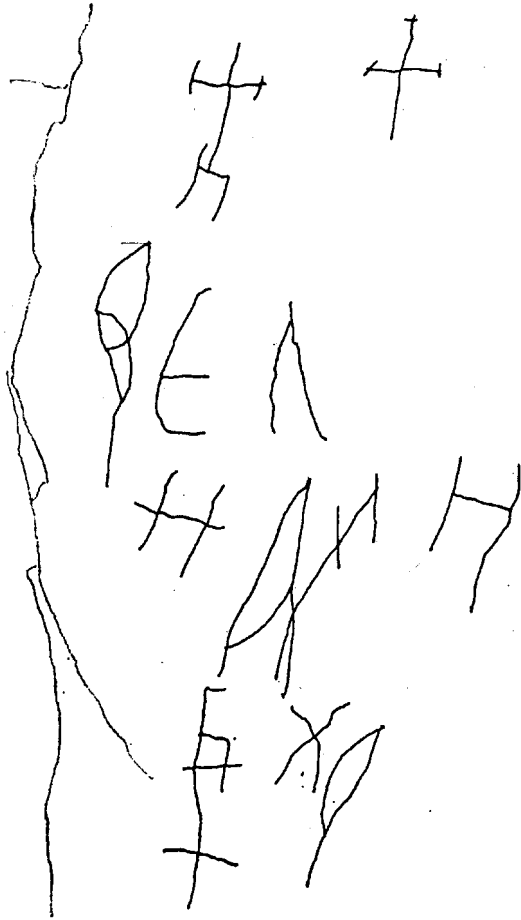

П Р Е О Н У
 С І Д Ш Ъ П

D

МММ ОЈК

САХ

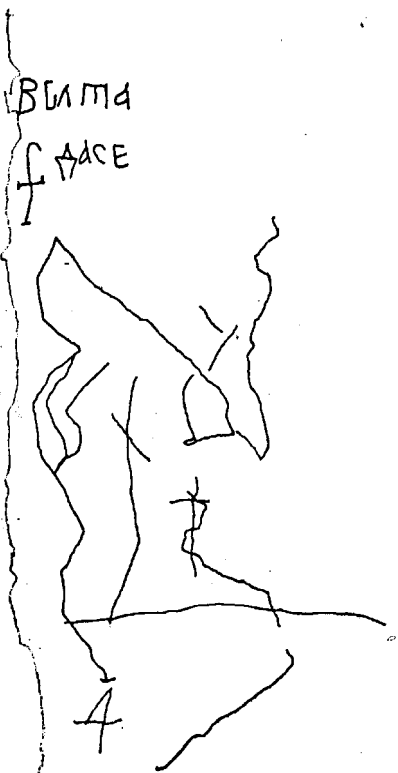

ТОХ

В

Н/Р

ЛАН
f ACE

ВММ

f ACE

4

ПРИ / ПР / М

€ КДУ |

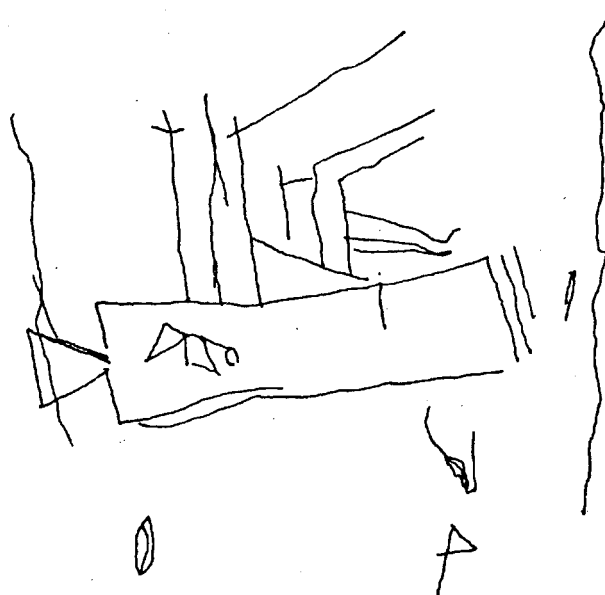
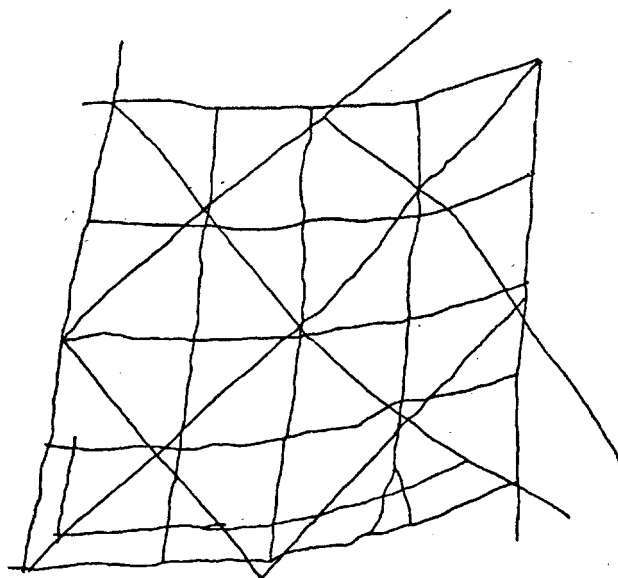
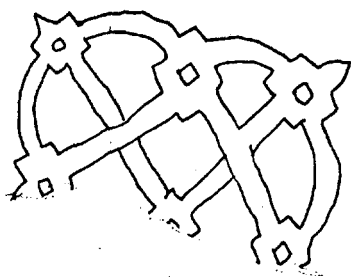
П/В/А М

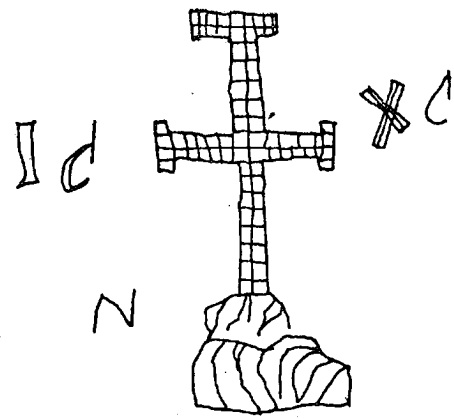
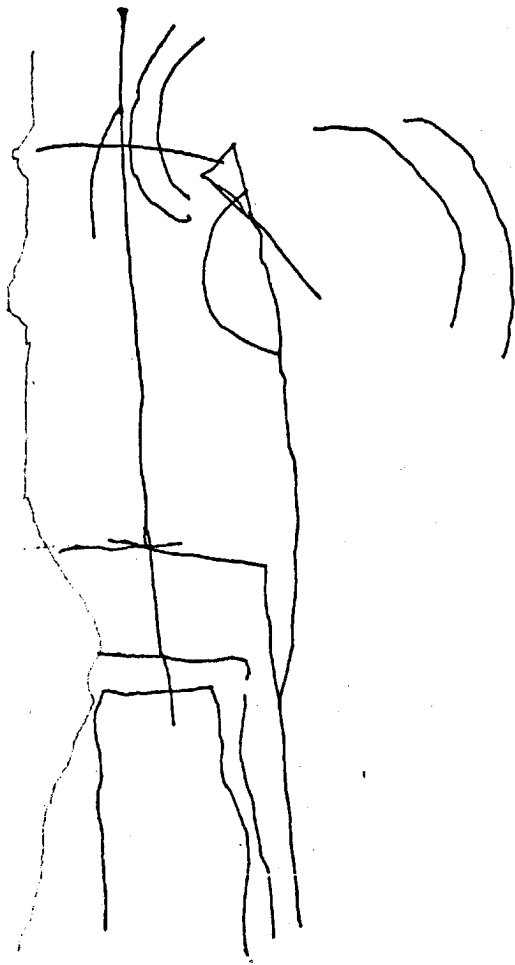
ЗА ТСИЕН

XI

E

F

